

Передмова

Індустріальна революція спричинила драматичні соціальні та економічні зміни в Європі у XIX столітті. Це відобразилося навіть на інтелектуальному житті Католицької Церкви. Наприкінці століття в офіційно-моральному вченні Вселенської Церкви з'явився новий напрямок: соціальні енцикліки Папи Лева XIII намагалися давати відповіді на цілу низку нагальних соціальних, політичних та економічних питань того часу. У загальному переході від феодалізму до капіталізму, від клерикалізму до секуляризації та соціалізму, та, врешті, від абсолютизму до демократії, Церква зустрічалася з безпрецедентними питаннями про її роль у суспільстві та форму належних взаємин із державою. Оскільки ці процеси проходили різними темпами у різних європейських державах, папське соціальне вчення від самих початків вимагало шораз більшого рівня практичної інтерпретації та контекстуального застосування єпископатами помісних Церков. Інакше кажучи, для оперативного втілення цього нового соціального вчення в життя потрібно було враховувати конкретні соціальні, економічні та політичні обставини окремих християнських спільнот. Зрештою, сам Лев XIII передбачав це, коли закликав вірних *"побачити світ таким, яким він є у дійсності"*. Отже, виникнення папського соціального вчення не було ізольованим явищем, бо паралельно розвинулося також місцеве посередництво єпископів, яке приймало завдання застосовувати загальне, вселенське вчення до своїх специфічних соціальних середовищ.

Одним із таких середовищ була австрійська провінція Галичина, на терені якої існувала Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ). Географічно розташована поміж двома відмінними християнськими культурами — на сході — православною, царською Росією, а на заході — римо-католицькою Польщею — УГКЦ знаходилась в унікальному положенні та відчувала певне покликання в справі подолання поділу між християнським Сходом і Заходом.

Історично, згідно з умовами її поєднання (унії) з Апостольським престолом 1596 р., ця Церква офіційно стала *"Католицькою"*, але при тому зберегла свою візантійсько-слов'янську спадщину та ідентичність. Її східний характер зберігався в літургічному та аскетичному житті. Таким чином, і моральне життя не відділялося, по-західному, від духовно-молитовного, а навпаки, було зінтегроване з ним. Вихідним пунктом для етичного мислення про суспільні питання була молитовна, літургічна спільнота.

Єдність УГКЦ з Римом створила умови для широких контактів із Заходом, та це, в свою чергу, дало можливість підвищити рівень освіти, зокрема богословської. Далі західноєвропейська богословська література перекладалася на українську мову, і богослови УГКЦ мали змогу широко користуватися надбаннями інших католицьких Церков. Так наприкінці ХІХ століття соціальне вчення Лева ХІІІ було на денному порядку УГКЦ в Галичині¹.

¹ Наприклад, трактат про соціальне питання австрійського єзуїта Йосифа Бідерляка (Інсбрук, 1895) був перекладений на українську мову. Див.: Йосиф Бідерляк. *Суспільне питаня: Причинок до зрозуміння его суті і его розв'язаня*. Перекл. о. Амврозій Редкевич, Львів, 1910.

Єдиними підручниками з морального богослов'я, якими душпастирі УГКЦ могли користуватися своєю мовою на переломі ХІХ-ХХ століть, були книги Йосифа Мільницького. *Розмишленія о Праведности Християнській* (Львів, 1881), Олександера Бачинського та Йосифа Мільницького. *Короткій виклад католицького Богословія Морального (Етики католицької)*, 2 томи, (Львів, 1899). Перший, серед різних німецьких авторів та перекладів, користувався підручниками Ернста Мюллера (Відень, 1879) і Карла Мартіна (Майнц, 1865). Другий базувався на латинських збірниках морального богослов'я Йоганнеса Петра Гурія (Реґенсбург, 1874), Йосифа Шайхера (Відень, 1890), М.М. Маратана (Париж, 1894), а також на двох вищезгаданих німецьких творах і моральному трактаті Томаса М.І. Гуссета (Шафгаузен, 1851).

Митрополит Шептицький висловив таке спостереження про українські переклади з підручників моралі: "Обі ті книжки видані ще в минулому столітті. Мимо великих заслуг обох тих богословів на полі церковної літератури, можна вважати оба ті твори найслабшими з-поміж їх писань. У хвилі, коли були видані, відповідали, може, пересічним потребам священиків, сьогодні знаходяться тільки в нечисленних бібліотеках. Більша часть душпастирів не має їх, а якщо хто і має, то мало до них заглядає". Митрополит Андрей Шептицький. *Про ліберальну совість* (1942), у *Письма-послання митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації*, Йорктон, Канада, 1969 (Далі: 03-69), с. 315.

Поки що невідомо, як широко *Rerum Novarum* чи інші енцикліки Папи Лева ХІІІ розповсюджувались у Галичині. Знаємо, що п'ять соціальних енциклік Лева ХІІІ, серед них і *Rerum Novarum*, були перекладені і включені в окремий том додатків до актів і декретів Львівського Провінційного Собору 1891 року. Див.: *Додаток до Чинностей і Рішень руського провінціального Собору в Галичині, отбувшого ся во Львові в р. 1891* (Львів, 1897), с. 97-199. Відомо також, що пізніше, в міжвоєнний (польський) період, збірка папських енциклік п.з. *Бібліотека Папських Енциклік* друкувалася у Львові (про це див.: "Декрети і Правила АЕпархіального Собору 1940 року: Папські Письма", 03-69, с. 65). Щодо митрополита Андрея, то він, очевидно, був дуже добре ознайомлений із леонінським корпусом і регулярно посилався на нього. Немає сумніву, що офіційна документація від Ватикану передавалася добрими зв'язками (бодай за Австрію), а офіційні польські переклади папських документів могли також розповсюджуватись у Галичині.

Том II: Концепція

До цього тому ми старалися включити документи і матеріали, які висвітлювали б ключеву частину практичної етики митрополита Шептицького в першій половині ХХ століття, а саме: ставлення Церкви до суспільства і держав. Основна проблематика розвивається у двох площинах, або навколо двох груп питань. Перша група стосується ролі Церкви в суспільстві: як застосовувати християнські принципи до життя людської спільноти?; як би можна поширити поняття “спільноти” від вузьких, кланових чи етнонаціональних категорій до вселюдських, універсальних, християнських? Тут, між іншим, митрополит Шептицький протиставляє т.зв. поганський патріотизм, який відкидає, і християнський патріотизм, котрий пропонує українському народові. Друга група питань стосується інституційного рівня церковно-державних взаємин: з якою державою, чи з якою політикою може Церква знайти спільну мову або *modus vivendi*?; як визначається несумісність церковних і державних пріоритетів, коли Церква вважає своїм моральним обов'язком чинити опір державі або застосовувати громадянську непокору? Нещодавно обидва ці виміри соціальної спадщини митрополита Андрея були проаналізовані детально². Сьогоднішня збірка мабуть дасть поштовх і заохоту для майбутнього поглиблення наших знань про цю важливу сферу церковного життя.

Як у першому томі, так і тут пропонується поширення досі відомої джерельної бази опублікованими і неопублікованими (архівними) матеріалами. Враховуючи складність даної теми, а також величезну кількість документів, ми поділили цей другий том на дві частини. Перша частина, яку пропонуємо читачам, складається з офіційних учень і пастирських послань митрополита Шептицького, більшість з яких були опубліковані за його життя. Деякі, перевидані пізніше окремою тематичною групою, зібрані тут уперше. Друга частина тому, яка включатиме архівну епістолярію до соціальної теми, появиться дещо пізніше.

За своїм змістом пропонований збірник різних документів звільняє редактора від обов'язку давати вичерпну і синтетичну оцінку всього матеріалу. Але зупинимось на двох моментах: поділ книги на частини та властивості соціального мислення митрополита Шептицького.

Керуючись хронологічно-тематичним принципом організації першого тому, ми поділили його на три розділи: *основи християнського суспільного життя, звернення до окремих спільнот і груп та застосування*

² Andrii Krawchuk. *Christian Social Ethics in Ukraine: the Legacy of Andrei Sheptytsky*, Edmonton-Ottawa-Toronto, 1997.

християнської етики до суспільно-політичної дійсності. У першому розділі знаходяться документи “програмного” характеру, які висвітлюють загальні принципи християнського соціального життя. У другому розділі подібні принципи скеровані до специфічних груп, і кожне звернення враховує специфічні потреби чи обов’язки даної групи, особливо важливі християнські соціальні вчення тощо. Третій розділ складається з документів, в яких на практиці застосовується християнську етику до конкретних проблем і питань, з якими зустрічався митрополит Андрей. Тут спостерігаємо перехід від принципового морального мислення до відповідальної дії. З огляду на тему, такий поділ є доцільним і, надіємось, буде корисним для читача.

Одна із властивостей соціальної етики митрополита Шептицького — тісний зв’язок із поняттям та обов’язком солідарності. Перший том *“Церква і церковна єдність”* і другий *“Церква і суспільне питання”* взаємопов’язані. Сам митрополит пов’язав людську єдність і солідарність з моральними імперативами вже 1900 р., коли пояснював українській інтелігенції, що принципи християнської соціальної етики є надійною підставою для відновлення солідарності³. А солідарність, суспільна єдність були для нього ознакою соціальної зрілості, і навпаки, їх відсутність вказувала на нижчий рівень розвитку⁴. Моральний обов’язок солідарності вважався абсолютним, а тому коли навіть у Церкві його забракло, митрополит не вагався, щоби підняти критичний голос⁵. Взагалі, виходячи з християнських моральних ідеалів, обов’язок солідарності застосовувався також до громадського і політичного життя: різні форми

³ “До цілковитого з’єднання в усіх поняттях, що можуть нас ділити, не дійдемо, але можемо скупити свої сили в тім, що є основою і початком всякої праці в етично-суспільних принципах католицької віри, до якої всі признаємося”. *До української інтелігенції* (1900), пар. 171.

⁴ “У кораблі, яким вітер на всі сторони кидає, а від котрого цілості залежить доля всіх на кораблі, діти можуть бавитися, але люди поважні здають собі справу з положення і спільними силами беруться до спільної праці”. *О канонічній візитації* (1902).

⁵ “...поміж нами єсть много ревних, енергічних, діяльних і повних пожертвова-ня душпастирів і священників, але духовенства, яко солідарного тіла, на жаль, нема. “Духовенство” у нас се лиш “поняте”, оно збирає в одно всіх священників, але в теорії тільки; тому понятю, тій теорії не відповідає в дійсности жадне реальне тіло, котре мало би свое питома, загальне жите, свою діяльність, і котре яко таке заняло би в суспільности то положене, яке ему належало би ся”. *О Солідарности* (1905), пар. 50.

Див. також: “Не тільки зла наробить сотка атеїв, бунтуючих людей против парохів, як оден з нас, що, забуваючи на свій стан, до людей скаже: “Не слухайте свого священника”. Хотяй перед послідними...” (1907), пар. 17.

людських спільнот і асоціацій “запевняють чоловікові взаємну поміч, раду, спільність у змаганні праці, вони повстають поза діланням державної влади і дають свою самоуправу, власну організацію, яка тим сильніша і здоровша, чим більше пристосовується до природи”⁶.

Друга властивість соціальної етики митрополита Шептицького, про яку коротко згадаємо, — майже пророча проникливість у діагнозі соціальної дійсності. Без ширших коментарів найкраще навести декілька прикладів точних оцінок свого часу, які, тим не менше, звучать свіжо, немовби були звернені безпосередньо до нас сьогодні:

“Настають часи, коли і в українській державі, і в нашім краю мусить наш нарід видати премного людей, що на провідних становищах будуть мати повірене собі загальне добро у всіх напрямках народного і економічного життя. Історичне положенє, в яким приходилось нашому народови і тут і там жити, справило, що у нас мало людей, а премного в кожнім напрямі праці. І на церковній, і на народній ниві справджаєся то пам’ятне і велике слово Христа: “Жатва многа — ділателей мало”... Широко і далеко розтягаються лани вже пожовклі, готові, але женців мало. Ми всі до одного відчуваємо ту елементарну потребу людей. Маємо сповнити великі задачі, а до них розмірно так малі сили”⁷.

“Духовенство, як сказав Папа Лев XIII, мусить покинути закриті і піти в народ, між бідних і опущених, і рятувати їх тіло і душу. Воно мусить взяти добродійну акцію в свої руки, зорганізувати її при парохіях, загрівати вірних до діл милосердя.

Незабаром покличемо до життя Краєвий Комітет ратунковий з осідком у Львові і Єпархіяльні Комітети в осідках Єпархій. Приготовляємо також створення статутного товариства “Союз Милосердя”, яке має обняти цілий наш край. У кожній парохії мусить повстати такий Союз Милосердя.

А Вас, Дорогі Братя і Сестри, вже наперед запрошуємо і звиваємо: вступайте в ті Союзи Милосердя,

⁶ *Ідеалом нашого національного життя* (1941), пар. 30.

⁷ *Глибокі і тяжкі...* (1918).

єднайтеся, щоби спільними силами облекшити нужду, отерти сльозу, накормити невинні, нещасні діти, рятувати вдовиці і сироти, нести поміч нездібним до праці інвалідам”⁸.

“На жаль, навіть з поверховної обсервації нашого національного життя конечно доходить ся до висновків, що є в душі Українця глибока й сильна воля мати свою державу, так попри ту волю знайдеться, може, рівносильна і глибока воля, щоб та держава була конечно такою, якою хоче її мати чи партія, чи кліка, чи група, чи навіть одиниця. Бо як же пояснити те фатальне ділення поміж собою, ті спори, роздори, сварні, ту партійність, яка нищить кожду національну справу?! Як пояснити психіку таких численних гарячих патріотів, яких праця має визначний руїнний характер?! Чи перевагу візьмуть елементи позитивні, чи негативні?”⁹

“Християнин, а тим більше священник, коли має брати участь в роздаванні публичного гроша між потребуючих, мусить передусім домагатися якнайстислішої контролі. Контролю уважати за брак довір’я, а навіть за особисту образу є знаком такої примітивності у справах економічних та фінансових, що мусить будити підозріння, що тим способом прикриваєте нелад і невміння провадити справи”¹⁰.

Третя властивість соціальної етики митрополита — її гнучкість, відкритість, динамізм. В якійсь мірі кожна соціальна етика повинна би бути такою, оскільки жодна моральна система не може передбачити і *a priori* розв’язати конкретні проблеми життя, повинна зустрічати соціальну дійсність із певною готовністю адаптувати, виправляти і навіть змінювати особисті переконання відповідно до об’єктивної істини. Так, якщо він помилився в своїй оцінці на початку німецької окупації Гали-

⁸ *На поміч безробітним і вбогим* (1931).

⁹ *Ідеалом нашого національного життя...*, 41 (1941).

¹⁰ *Про милосердя*, 40 (1942).

чини, то не вагався, щоби кардинально змінити своє ставлення. Ще одна зміна у той же період: ставлення до приватної власності. До Другої світової війни митрополит керувався загально-прийнятою католицькою критикою соціалізму і виступав на захист приватної власності. Але коли під час німецької окупації економічна нужда доводила багатьох до крадіжок задля виживання, а приватне життя ставало засобом для захисту людського життя, він однозначно виступив в обороні пріоритету життя (над власністю). Ще один приклад: стосовно самогубства, ранні праці митрополита Андрея відображають загальну думку Вселенської Церкви про те, що самогубцям не можна давати християнського похорону. Пізніші твори 1930-их років уже враховують попередні надбання психологічних наук, завдяки яким Церква допускала можливість, що самовбивця міг учинити свій акт у повному психологічному розстроєнні (морально кажучи, не повністю відповідально). Таким чином, самовбивство вважалося гріхом, але вже не відмовлялося у похороні для таких покійників.

Саме тому, що в соціальній етиці часто доводиться вибирати між двома автентичними моральними цінностями, таку самокритичну відвертість, яку спостерігаємо в митрополита Андрея, ніхто не ототожнює зі слабкістю або опортунізмом. Навпаки, далеко більш шкідливим могло би бути штивне, вперте і догматичне ставлення в питаннях соціальної етики. А певна гнучкість по відношенню до змінливої соціальної дійсності вважається сьогодні здоровим підходом.

Бібліографічні нотатки

Подаємо список наукових праць, які стосуються соціального мислення і практики митрополита Шептицького. Дана тема викликала наукове зацікавлення від самого початку та впродовж його архиєпископського служіння¹¹.

1904 Іван Франко. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм // *Літературно-науковий вістник*, 1904, ч. 10, с. 1-23. (Увага: радянські видання цієї критики з послання *О kwestії Соціальної* вилучали позитивні пункти, поставлені Іваном Франком).

¹¹ Окремий список біографічних праць та аналізів унійної діяльності митрополита знаходяться у першому томі цього збірника під назвою *“Церква і Церковна Єдність”* (1995).